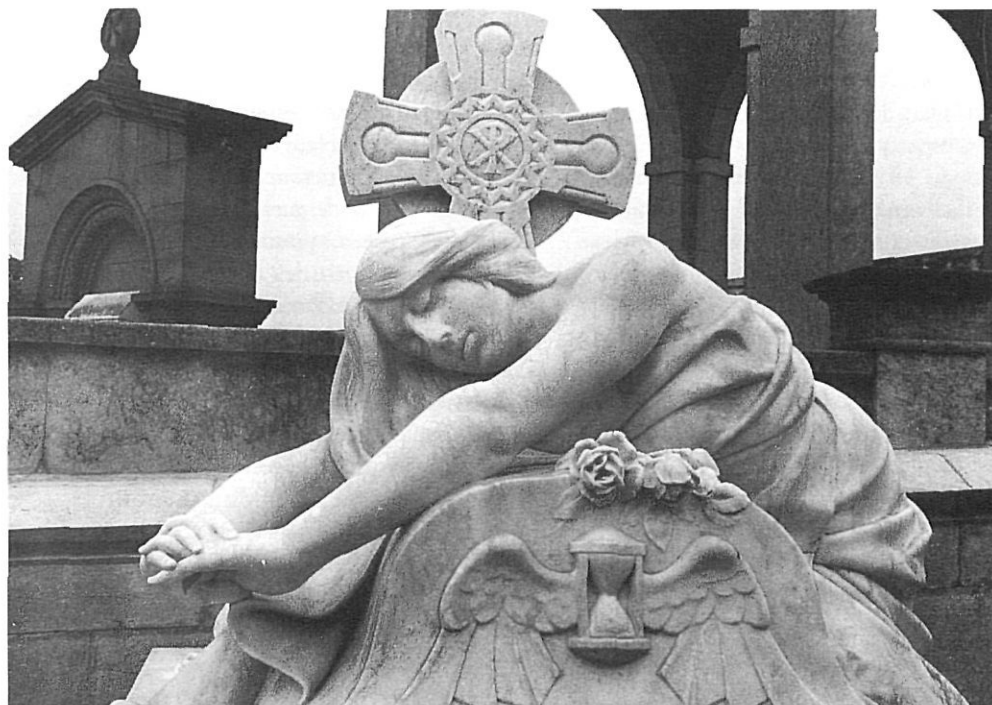

El pas del temps sota la forma de rellotge i l'inici del son etern en forma de dona han estat dos recursos iconogràfics a bastament utilitzats.

La ciutat del silenci. Cementiri de Sant Feliu de Guíxols

Dolors Grau
i Ferrando

Un cementiri és com un poble en silenci, amb carrers i places; amb edificis de pisos i amb casetes individuals on resideixen els seus habitants, que, amb una remor gairebé imperceptible, lluiten per explicar la seva història. Els nostres cementiris no són gaire antics, atès que es van construir el segle passat tot obeint les ordres vuitcentistes que obligaven a allunyar-los del centre de les poblacions, adduint raons higièniques i sanitàries. Així doncs, un passeig per aquests recintes de repòs és un recorregut amb els nostres sentits per la història més recent, la història dels segles XIX i XX; una història de guerres fraticides, d'avantguardes culturals i de desvetllament nacional. És una història plena de contradiccions i de continuïtats explicada pels mateixos nínxols, panteons, fossars i criptes; a través de

dècimes i quartetes romàntiques, rodolins sorneguers, mostres simples d'art lapidari i complexes escultures monumentals modernistes i noucentistes que ofereixen un esplèndid discurs sobre el desenvolupament cultural, literari i escultòric de la nostra geografia des de mitjan vuit-cents. Però els cementiris es renoven, i les velles làpides vuitcentistes desapareixen per donar pas a noves i homogènies làpides, pragmàtiques, llises i sòbries, que només contenen el nom del propietari del forat o, com a molt, la del finat i l'any de la seva sepultura. I així es va perdent un petit tros de la nostra història i del nostre patrimoni, com creia el mateix Gaziol, que va dedicar un capítol al cementiri de Sant Feliu de Guíxols, «El jardí melangiós», dins el seu llibre *Sant Feliu de la Costa Brava*, de l'any 1963. Al llarg de les pàgines d'aquest capítol, de lectura totalment recomanable, Gaziol escrivia:

«Un cementiri, si se sap veure i desxifrar, diu molta cosa. És per exemple, com una crònica popular, imatjada i verídica, de la sensibilitat col·lectiva. I jo estic que la crònica de Sant Feliu, des de 1833, que fou establert el seu actual cementiri, fins al dia d'avui, no pot ser completa si hi manca —després d'haver contat com hi era la vida— el testimoni que en donen els morts. Les làpides que tanquen els nínxols d'aquest primer clos són un veritable curs d'història d'art plàstic, de la literatura popular i de sensibilitat locals».

De totes maneres el temps és un mal aliat de l'art lapidari, i ja en temps de Gaziell moltes de les pedres estaven malmeses. Potser per això l'escriptor reivindicava que aquests objectes deteriorats formessin part de l'aleshores projectat museu de Sant Feliu de Guíxols, ja que «constituïrien ensems un petit tresor folklòric local i una raresa digna de ser vista» en un dels cementiris. Han passat, doncs, trentacinc anys des de la seva prèdica i, a poc a poc, les làpides es van arrencant i es condemnen a l'ostracisme en diferents espais ciutadans (recolzats en les parets del cementiri, guardats en el museu municipal i encara en algun altre lloc). Bé, jo no sóc ni Gaziell, ni ganxona, però el meu respecte al patrimoni cultural fa que cregui que el destí d'aquestes peces clama un final més feliç, com podria ser el seu retorn als jardins del cementiri, a l'ombra dels xiprers i properes al lloc que havien ocupat i per al qual van ser construïdes, per tornar a ser observades i escoltades per tots els caminants igual que ho va fer Gaziell en el seu temps.

Museus a l'aire lliure

No vull provocar la rialla del lector, però els cementiris de la Costa Brava són petits i grans museus a l'aire lliure (el conjunt modernista de Lloret de Mar és d'una importància i una bellesa fora de cap dubte), i per tant crec, com Gaziell, que haurien de ser elements de promoció turística. En molts llocs del món els cementiris són espais de repòs, de reflexió, de passeig i de lleure, però el nostre país, que de vegades ens sorprèn amb un malentès decòrum, confon el respecte als morts amb la paüra i la malastrugança, i obli-

da que precisament en l'art funerari es troben els principals monuments que ha erigit l'home i que són protagonistes dels circuits turístics més rellevants del món. A tall d'exemple, podem recordar nombroses torres funeràries de Palmira, el grandios temple de guerrers de Xian, les exquisides tombes pintades de la vall dels Reis de Luxor, i les celeberrimes piràmides del Caire. Les necròpolis més modernes també formen part dels circuits lúdics i culturals de les ciutats més importants del món, com el cementiri d'Eyup a Istanbul, el cementiri jueu de Praga, el cementiri de Montparnasse a París o les estàtues dels difunts del remot país Toraja. Fins i tot alguns fossars de l'antiga Constantinoble s'han transformat en peculiars terrasses de cafeteries. A casa nostra, però, ni els inigualables conjunts escultòrics dels cementiris d'Arenys de Mar o de l'avinguda Icària de Barcelona han pogut traspasar el llindar de les pors dels vius, i actualment les úniques necròpolis que es visiten formen part d'itineraris arqueològics, com si les despulles, per antigues, deixessin de ser sagrades.

Dissortadament el cementiri de Sant Feliu de Guíxols sembla que va néixer amb la intenció de ser l'amfitrió només dels morts i des seus acompanyants en el funeral, i per això es va construir al final d'un camí que no duia enlloc i que es trobava amagat d'aquell mar que els vius envegem tant. L'acostament del cementiri a la població es va produir per la necessitat de construir noves comunicacions i aixecar espais lúdics per al turisme. El primer element d'acostament va ser l'obertura de la carretera de Tossa en ple segle XX, i el segon, la construcció d'una plaça de braus a la segona meitat del segle XX (enderrocada el passat mes de maig), la qual cosa va provocar que cues de turistes passessin indiferents davant el clos dels morts cap al patíbul dels braus. Gaziell no va poder estar-se de comen-

tar aquest fet d'una manera ben someguera: «Darrerament, tocant al cementiri, hi ha bastida una placeta de braus, per al foment del turisme. Va ser quelcom tan imprevisible i fora de lloc, que n'hi havia perquè els pobres difunts, pertorbats en el seu son eternal per cridories i xaranges tan exòtiques com les de la toreria, sortissin de les tombes —com en una llegenda medieval— a guaitar per damunt la tanca, amb les òrbites sense ulls, el que era una profanació tan estranya».

Art lapidari

El primer clos cementiri era el dels santfeliuencs més antics i el que avui es troba despullat del seu art lapidari. Ja hem dit que sortosament algunes d'aquestes làpides es conserven, de moment, en diferents indrets de la ciutat tot esperant del seu destí definitiu, mentre que el llibre de Gaziell el dibuixa per tenir-lo sempre present. Gaziell va fer l'autòpsia del cementiri de Sant Feliu de Guíxols; va analitzar-ne la poesia inscrita en les làpides vuitcentistes i el seu contingut escultòric i en va saber extreure les influències que hi

Panteó de la família Vilaret en el clos de la burgesia ganxona.

La Dolorosa, figura projectada per A. Claramunt a la tomba de la família Llagustera.

havia exercit el món dels vius. És un assaig perfecte, escrit amb una prosa planera que la fa encara més bella i propera a tots els lectors, i del qual seguidament ens apropiem d'alguns paràgrafs que retraten el cementiri antic de Sant Feliu de Guíxols. Gaziell analitza els materials amb què va ser construït, i diu que les primeres làpides estaven realitzades amb rajoles lluent i pintades, de les quals dissortadament no en queda cap rastre en tot el cementiri (almenys que jo hagi vist): «Les rajoles destinades a l'ús funeral de tapiar els nínxols exposats a la intempèrie són força curioses i n'hi ha de molt belles. Presenten sempre una coloració esblaimada, blavosa o malva, amb figures de túmuls, sarcòfags, encensers, rellotge de sorra i dones endolades, damunt un fons preromàntic de salzes i desmaís. Solia presidir aquesta escenografia luctuosa la imatge mitològica del Temps, el vell Kronos dels antics hel·lens, dotat de barbes fluvials, ales ombrívols i poderoses, com d'arcàngel de la mort, i amb una dalla enorme a les mans o a la vora: deixa remota de la mitologia pagana, cristianitzada i finalment recollida per l'eru-

dició clàssica del segle XVIII. Sinó que aquí ja se'ns apareix tocada, com una esgarripança, pel primer buf del temporal romàntic ultrapirinenc, que s'apropava. En efecte, quan les rajoles del cementiri guixolenc varen ser fetes, a Europa el romanticisme ja hi campava, desfermat, i no trigaria pas gaire a descompassar el Pirineu i atrapar-nos de ple, com una tramuntana. És una pena que un bé de Déu de rajoles d'aquestes s'hagin malmenat: ningú no en féu cas ni pensà en el valor documental que tenien».

Aquests primers materials varen ser seguits pel marbre blanc, que va ser el protagonista d'un art lapidari especialitzat, homologat i protegit que Gaziell sintetitza, resumeix i ofrena com si fos un catàleg de picapedrer:

«Una tomba amb l'urna al damunt; a la banda esquerra (sempre la de l'observador), una bella figura femenina endolada, portant al difunt una corona de flors, mentre ensems protegeix, amb gest las i escaient, un infant que plora. N'hi ha una, de 1860, que pertany al mateix patró, però presenta la singularitat –no vista en cap altra– de tenir en relleu un tros de mar, amb un pailebot en primer terme i una vila al fons. Un altre tema preferit pels escultors lapidaris va ser el del jardí ombrejat amb desmaís i salzes plorans. Una làpida de 1843 en mostra un d'enorme, vora un panteó que porta al cim la imatge de l'Agus Dei. Hi ha també una pila de variants del jardí melangiós, per on vaguen desolades figures de dona. Hi ha així ma-

teix peces rares i úniques, com una làpida de 1845, que sembla un brodat de canamàs o un treball de marqueteria, fet en marbre. Però el tema que a mi més em plau, pel seu simbolisme íntim, a penes escenogràfic, és el de l'amor conjugal representat en forma senzillíssima –i que des de temps remotíssims va arrossegant-se pel nostre món occidental, qui sap si procedent de molt més enllà encara. Parlo d'una mà viril que encaixa amb una de femenina, sorgint l'una i l'altra d'una regió vaga i etèria, entre núvols suaus, amb un gest noble de serenitat suprema. N'hi ha mostres entenedidores. Una és de 1865, a la tomba de Josep-Antoni Forest i Cardona, doctor en Farmàcia. La mà femenina llueix una polsera de perles; la masculina surt d'un puny emmidonat, amb un botó que devia ser d'or. L'una i l'altra duen, a més, unes mànigues que insensiblement es bufen i es transformen en núvols. La més feble, escultòricament, de les làpides amb aquest tema, però summament graciosa d'ingenuïtat, no porta any (o jo no vaig saber veure'l). En aquesta, els núvols d'on brollen les mans semblen de tempesta, i els braços són rígids, talment dos canons. Però l'encaixada d'aquesta mena més bella de totes, model perfecte

Làpida del maçó Jaume Arxer que es troba a l'antic cementiri no catòlic.

Figura d'àngel realitzada per J. Campeny.

del gènere, ens la dóna una làpida de 1856, a la memòria de Joan Ponjoan. La mà femenina és realment adorable: una d'aquelles mans blanques, fines, mig toves, plenes de clotets, com avui ja no se'n veuen, i que jo recordo de quan les besava, en senyal de respecte».

Hi ha d'altres làpides dignes de destacar, com la de l'heroi Narcís Massanas i Veguer, conegut com el capità Massanas, que va ser afusellat pels francesos a Pont de Molins el dia 9 de juny de 1811 i a qui Sant Feliu de Guíxols va dedicar una làpida d'una gran riquesa iconogràfica, que actualment s'ha substituït per una de més moderna i més austera. Una altra que voldria destacar és la de Pere Caymó (segurament el pare del federal Pere Caymó, el famós cabdill del Foc de la Bisbal); en aquesta mateixa làpida, datada de l'any 1852, no hi ha cap símbol religiós (només hi ha una calavera damunt dos ossos encreuats, un rellotge de sorra i un braser) i s'hi llegeix l'epitafi més sorneguer que he vist mai: «Pedro Caymó yace aquí, esperándote a ti».

Però aquests epitafis plens d'ironia no eren precisament els més abundosos en aquest terreny de repòs, sinó que els que van arrelar més profundament varen ser els romàntics, que van tenir el seu gran període funerari els anys 1850 al 1880. Gaziell en recull una important

quantitat, d'aquestes inscripcions de versificadors populars que estaven influïts per aquest moviment cultural europeu. De totes maneres, a l'escriptor no li agradaven gaire aquests discursos enfarfegats i pomposos, molt allunyats de la manera com ell creia que s'havien de dir les coses: al pa, pa, i al vi, vi. De totes maneres transcriu dos dels exemples que va recollir. La primera és de l'any 1855: «Cuando diez y ocho abril / Victoria Estrada contaba, / este mundo que no amaba / dejó, con sus pompas viles. / Sus obras nunca pueriles / fueron en tan corta edad: / De virtud sin vanidad / buen ejemplar ofreció; / pues mucho, y

siempre, sufrió / con santa conformidad». La segona és de l'any 1881, ja a les acaballes del romanticisme lapidari: «Era una rama florecida y fuerte / que alto caudal de frutos prometía, / mas rugió la tormenta, y fue su suerte / caer tronchada al comenzar el día. / Así cayó en el seno de la muerte / el ser que duerme en esta tumba fría: / perdió el hogar con él su venturanza; / un brazo el bien; la Patria una esperanza / Sit tibi terra levis».

El clos dels morts rics

En el primer clos del cementiri hi havia els morts més antics, aquells que començaven a fer-se poderosos amb la indústria surera. Però és en el segon i tercer clos, un xic més elevat que el primer, on es va enterrar la nova burgesia santfeliuenc, la dels poderosos propietaris i empresaris i aquells que s'havien enriquit a les Amèriques. Era gent

poderosa que havia viscut envoltada de riqueses, que havia construït grans cases d'estil colonial (de les quals ja en resten gairebé tan poques com de làpides antigues al primer clos cementiri) i que no es resignaven a l'anonimat de la mort. Són dos quadrilàters atapeïts de panteons i hipogeus que es toquen l'un amb l'altre en renyida competència. És el que Gaziell anomena el clos dels morts rics, on roman la mateixa iconografia i el mateix estil escultòric que es va erigir en d'altres llocs i durant les mateixes èpoques, en indrets tan ostentosos com Lloret de Mar, i en closos menys pretensiosos com Llagostera. Aquells que havien tingut riquesa en vida també van voler mostrar el seu poder després de la mort i de fet es pot comprovar com aquestes tombes estan guanyant la batalla. Difícilment algú destruirà cap d'aquestes imatges monumentals, malgrat que el seu propietari estigui en parador desconegut des de fa anys. Mentrestant les làpides dels nínxols, datades de les últimes dècades del segle passat i les primeres d'aquest, que envolten aquest clos dels morts rics i que de vegades eren signades pels seus autors, com J. Planas, C. Cairó i J.

Una làpida que es troba a l'antic cementiri civil i que té símbols maçons.

Alguns d'aquests nínxols, que estan situats a l'antic cementiri laic, també tenen inscrits símbols maçons.

Guiu, es van malmenant any rere any. Gaziell no apreciava gaire aquests segon i tercer closos, destinats a l'última residència de la gent acabada de Sant Feliu de Guíxols, i en deia: «En el segon clos ja ens trobem gairebé exclusivament a les cases mortuòries dels rics, hisendats o fabricants de suro, que només consenten, per les vores, a fi que les isolin del camp veí, unes fileres de nínxols —com fan en el teatre burgès els espectadors de la platea, amb els d'entrada general. Això ja no és pròpiament un cementiri, sinó una fira de vanitats. Aquí els panteons es toquen els uns als altres, com les residències magnífiques en els carrers i avingudes on viuen els potentats. N'hi ha que valgueren veritables fortunes, decorades com són amb altars pesants, vidrieres de colors, reixes de forja i escultures degudes als millors artistes del temps —alguna força bella».

En efecte, aquest clos de les famílies riques reflecteix una època molt concreta de la ciutat, i de tot Catalunya, en què estètica modernista i noucentista van arribar a l'art funerari. Els escultors i els arquitectes més importants de l'època varen satisfer la

demanda que hi havia per la projecció de tombes fetes a mida per a la gent adinerada, que no quedava satisfeta amb els treballs estereotipats dels artesans lapidaris. Així, Puig i Cadafalch, Bonaventura Conill, Llimona, Martorell, etc. varen ampliar els serveis a la seva clientela a les comarques de Girona. A Sant Feliu de Guíxols es coneix un obra de Josep Puig i Cadafalch (tomba de Joan Casas, de l'any 1898) i una altra de Joan Martorell i Montell (la tomba del marquès de Robert). Altres tombes guixolencs que es poden destacar són les neoclàssiques d'Antoni Vidal, Rafael Robert i Gorgoll (1863), Maria Cibilis i Puig (1864) i Ferran Gispert (1872), però podríem continuar esmentant altres monu-

ments tombals d'importància, com el de la família Ribot, on la figura de Jesucrist s'alça per damunt els hipogeus que l'envolten; el panteó de Pere Estrada, en forma de temple amb un querubí que dóna entrada a la tomba amb sant Pere en el seu interior; el querubí, aquesta vegada amb la forma d'escultura exempta, realitzat per M. Font i que correspon a la família Rabell; l'àngel realitzat per J. Campeny per a la família Xatart; els hipogeus fets per A. Claramunt, amb figures monumentals de la verge i el Crist; els realitzats per Venanci Vallmitjana, com el Crist amb la creu, de la família Sunyer, o la Verge dels Dolors amb Jesucrist mort, de la família Llagustera Baguer de l'any 1880; o el d'A. Vallmitjana, amb el gran àngel trompetista a la cripta de Daniel Llagustera; la porta de l'hipogeu feta de fosa per l'empresa Barberí d'Olot.

Una mica amagat del gran cementiri guixolenc, i de mides molt reduïdes, reposen les despulles de lliurepensadors, maçons i protestants, i d'un dels personatges més il·lustres de Sant Feliu de Guíxols: Josep Irla, president de la Generalitat de Catalunya

de l'any 1940 a l'any 1955. El procés d'aconseguint d'aquest recinte va ser molt llarg i feixuc, i és explicat per Joan Torrent l'any 1984 en un article a *Ancora*. Segons es desprèn d'aquest text, el cementiri no catòlic es va inaugurar l'any 1885, sis anys més tard que hagués hagut d'intercedir el mateix Govern Civil per tal de donar una sepultura digna al súbdit alemany Emilio Straubm, que evidentment no podia ser enterrat en el cementiri catòlic. Va ser, per tant, una obra tardana, però en canvi és el millor espai de passeig. Hi ha una vegetació espessa i altíssima que dóna ombra a les tombes, les quals descansen directament en la terra (la majoria, de residents estrangers que professaven una religió diferent a la catòlica) i oculten l'únic pany de paret, on hi ha nínxols dels santfeliuencs que van decidir reposar en aquest clos. Les làpides amb símbols procedents de la maçoneria hi són presents, com la de Jaume Arxer, que tenia el sobrenom maçó de Monturiol. Aquest cementiri va ser construït adossat al primer clos cementiri, amb un portal propi al qual s'accedia per una escalinata. Per la part posterior estava separat del cementiri catòlic per una paret mitgera. Gaziell també parla de forma irònica d'aquesta absurda partió, i diu: «És veí del cementiri catòlic, per paret mitgera; i s'esdevé un fet curiós entre l'un i l'altre: que tan aviat són amics com enemics —igual que les criatures. En temps que en podríem dir normal (si més aviat no fos rar), es pot passar com qui res de l'un a l'altre, talment entre veïns agermanats pel mateix ofici. Si bufen, però, vents de ponent, llavors empareden el pas amb un envà, i els dos cementiris queden incomunicats, cadascun amb el seu portal propi».

Actualment no hi ha cap distinció administrativa entre els dos cementiris, i la paret que els separava s'ha tornat a obrir, esperem que de forma definitiva. Ara, el que ens falta veure és que la porta principal sigui traspassada no tan sols pels qui van a honorar un familiar desaparegut, sinó per aquells que es vulguin delectar escoltant la història que ens té guardada l'escultura funerària.

Dolors Grau i Ferrando
és fothistoriadora.